

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

“AZƏRBAYCANDA HƏYAT SİĞORTASININ FORMALAŞMASI VƏ İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ”

İxtisas: 5301.01 – “Daxili fiskal siyasət və dövlət maliyyəsi”

Elm sahəsi: 53 – İqtisad elmləri

İddiaçı: **Nicat Hüseyn oğlu Hüseynov**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün

təqdim olunmuş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKI – 2022

Dissertasiya işi AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutunda yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Mübariz Məmmədhüseyn oğlu Bağirov

Rəsmi opponentlər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Atiq Ehsan oğlu Kərimov

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru
Niyazi Cavanşir oğlu İmanov

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru
Emin Şahin oğlu Aslanov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin (UNEC) nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.10 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri:

imza

iqtisad elmləri doktoru, professor
/Mehdiy Aliyev oğlu Əhmədov

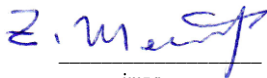
Dissertasiya şurasının elmi katibi:

imza

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Zöhrab Həsən oğlu İbrahimov

Elmi seminarın sədri:

imza

iqtisad elmləri doktoru, professor
Zahid Fərrux oğlu Məmmədov

İşin ümumi xarakteristikası

Mövzunun aktuallığı. Ölkə iqtisadiyyatında baş verə biləcək təhlükələrin nəticələrindən, risklərdən və qeyri-müəyyənliklərdən qorunmaq üçün mükəmməl sığorta sisteminin olması vacib şərtədir. Qeyd edilən mənfi halların nəticələrinin aradan qaldırılması ilə paralel olaraq sığorta sistemi nüfuz etdiyi iqtisadiyyatın bütün sahələrində dövlətin yükünün azalmasına köməklik göstərir və investisiya kanalları vasitəsilə ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi üçün müəyyən dəyərin yaradılmasını reallaşdırır.

Son illərdə ölkənin sığorta bazarı dinamik inkişafda olmaqla öz fəaliyyəti sahəsində bütün göstəricilərin yaxşılaşmasını təmin edə bilmişdir. Lakin buna baxmayaraq bu bazarın ölkənin maliyyə bazarına və iqtisadi inkişafa təsiri minimum göstəricilərlə ölçülür. Bu bazarın fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının məlumatlarına əsaslanaraq demək olar ki, 2017-ci ilin yekun göstəricilərinə əsasən sığorta bazarında toplanmış haqların ümumi daxili məhsula nisbəti 0,8%-i təşkil etmişdir.¹ Bu göstərici inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin analoji göstəricilərindən dəfələrlə geri qalır.

Həyat sığortası bir tərəfdən, vətəndaşlar tərəfindən yığımlarının təşkili, digər tərəfdən, bu və ya digər dərəcədə daha sığortalı (sığorta olunan) öldükdə ailəsinin məruz qaldığı iqtisadi təsirləri aradan qaldırmaq və ya asanlaşdırmaq üçün ən səmərəli maliyyə alətlərinin biridir. Bundan başqa, həyat sığortası əməliyyatları sığorta müqavilələrinin uzunmüddətli (10 ildən 30 ilədək) qüvvədə olması ilə səciyyələnir və sığortaçıların (sığorta edənlərin) uzunmüddətli sığorta fondları yaratmasına imkan verən investisiya resurslarının əsas mənbəyi sayılır. Azərbaycanda hazırda mövcud vəziyyət, sığortanın bu növünün sığorta bazarı iştirakçılarının yüksək maraq dairəsində olduğu və həyat sığortası əməliyyatlarının yüksək gəlirliliyinə görə sığorta portfelində daha böyük paya malik olduğu xarici ölkələrin təcrübəsinə də uyğun deyil.

Səmərəli həyat sığortası sisteminin təşkil olunması, Azərbaycanda bu bazarın özünəməxsus xüsusiyyətlərinin araşdırılması, sığortanın bu

¹ <https://www.cbar.az/>

sahəsinin dünya təcrübəsinin, bu təcrübənin müsbət meyllərinin ölkəmizin həyat sığortası bazarında tətbiq olunması imkanlarının öyrənilməsi, bu bazarın mövcud vəziyyətinin geniş təhlil edilməsi, həyat sığortası bazarı fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi qarşımızda bir məqsəd kimi tələb edilir.

Mövzunun öyrənilmə səviyyəsi. Sığorta bazarının mühüm tərkib hissəsi olan həyat sığortasının formalaşması və inkişaf istiqamətləri, onun nəzəri metodoloji və praktiki aspektləri daimi olaraq həm tədqiqatçı alimlərin, həm iqtisadçıların, həm də praktiki sahədə çalışanların diqqət mərkəzində olmuşdur. Qeyd olunan problemlərə dair həm klassik iqtisadçıların, həm də müasir dövrün mütəxəssislərinin, xarici ölkə alimlərinin, həm də Azərbaycanlı mütəxəssislərin tədqiqatlarında rast gəlmək olur.

Sığorta bazarının formalaşmasına, onun inkişafı, fəaliyyət prinsipləri, iqtisadi inkişafdakı rolu və əhəmiyyətinə dair klassik iqtisadçılar olan Adam Smitin, David Rikardonun, Karl Marksın, həmçinin Heymanın, N.Piqunun, C.Hiksin, C.Keynsin, A.Marşalın, L.Valrasın əsərlərində rast gəlmək olur.

Bazar münasibətlərinə keçid Müstəqil Dövlətlər Birliyinə üzv olan ölkələrdə yeni iqtisadi, mülkiyyət münasibətlərinə keçidi şərtləndirdi ki, nəticədə iqtisadiyyatın müstəqil fəaliyyət göstərən ayrı-ayrı sistemləri formalaşdı. Həmin sistemlərdən biri də sığorta sistemidir. Bu sistemin yenicə yaranması onun təşkilinin nəzəri, metodoloji və praktiki məsələlərinə yeni yanaşma tələb edir ki, bununla bağlı məsələlər Rusiya iqtisadçı alimlərindən – Avdaşeva S., Adamçuy N.Q., Aksyutina S.V., Andreyeva E.A., Balakirova V.Y., Zavriyev S.V., Kalinin N.N., Karpov V.N., Kolesnikova T.V., Levant N.A., Lukinov A.İ., Muravyova İ.P., Okorokova O.A., Pastuxov B.İ., Saxirova N.P., Sazonov A.V., Skamay L.Q., Şiborş K.V., Qvozenko A.A.; Qərb və Amerika alimlərindən - Baldvin B.G., Browne M.J., Marijana C., Sharon M., Palande P. S., Tapas K.P., Debashis A. və b. əsərlərində və müxtəlif səpkili tədqiqatlarında öz əksini tapmışdır.

Sığorta sisteminin, sığorta bazarının, sığorta fəaliyyətinin çoxsaylı problem və parametrləri azərbaycanlı alimləri və tədqiqatçıların da əsər və tədqiqatlarında mühüm yer tutmuşdur. Belələrinə - Səmədzadə Z.S., Bağırov D.A., Ələkbərov Ə.Ə., Bağırov M.M, Xankişiyev B.A., Xudiyev N.N., Kərimov A.M., Şəkərliyev A.Ş., Yaqubov S.M.,

Babayev N., Hüseyinov R., Yolçuyev M., İmanov N.C. və başqalarını aid etmək olar. Onlar öz əsərlərində sığorta fəaliyyətinin prinsiplərini, bu fəaliyyət növünün iqtisadi və sosial inkişafa təsir dərəcəsini, sığorta şirkətlərinin yaranması və fəaliyyəti üçün zəruri olan vacib parametrlərin xarakterini və s. əks etdirmişlər. Qeyd olunanlara baxmayaraq Azərbaycan Respublikasında həyat sığortasının formalaşması və onun inkişaf perspektivlərinə həsr olunmuş geniş tədqiqat aparılmamışdır. Tədqiq edilən dissertasiyada ölkədə sığorta sektorunun, onun ən vacib seqmenti olan həyat sığortasının problemləri araşdırılıb, sektorun inkişafına mane olan amillər təhlil olunaraq beynəlxalq, eləcə də region ölkələrinin bu sahədəki təcrübələri öyrənilməklə Azərbaycanda sığorta sisteminin sektor kimi inkişafına dəstək verməyə çalışılıb.

Məhz bu səbəbdən də həyat sığortasının vacibliyini, cəmiyyətin inkişafındakı rolunu, həm də bu sahənin tədqiqinə ehtiyac olduğunu nəzərə alaraq, onun öyrənilmə səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə bu mövzu tədqiqat mövzusu kimi seçilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri - Tədqiqatın başlıca məqsədi Azərbaycanın həyat sığortası bazarının formalaşması və inkişafının əsas xüsusiyyətlərini, parametrlərini, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında rolu və əhəmiyyətinin açıqlamaq, öyrənmək, ölkədə fəaliyyət göstərən həyat sığortası şirkətlərinin əsas maliyyə göstəricilərinin təhlili və qiymətləndirilməsi əsasında həyat sığortası sahəsində mövcud meylləri aşkara çıxarmaq və bu sahənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətində elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr hazırlamaqdır. Qeyd edilən məqsədlərə çatmaq üçün dissertasiyada aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi qarşıya qoyulmuşdur:

- həyat sığortasının məzmunu və mahiyyətini, maliyyə sisteminin digər həlqələri ilə qarşılıqlı əlaqədə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında rolu və əhəmiyyətini açıqlamaq;

- Azərbaycanda həyat sığortasının ümumi xarakteristikasını və səciyyəvi xüsusiyyətlərini müəyyən etmək;

- həyat sığortasının fəaliyyətinin normativ-hüquqi və qanunvericilik bazasını tədqiq etmək, səmərəli həyat sığortası fəaliyyətinin təmin olunması üçün mövcud qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi üzrə praktiki tövsiyələr hazırlamaq;

- ölkədə fəaliyyət göstərən həyat sığortası şirkətlərinin müasir

vəziyyətini təhlil etmək, sığortaçı və sığortalananların mənafeələrinin uzlaşdırılmasına mane olan maliyyə-iqtisadi xarakterli amillərin və onun səbəblərini müəyyən etmək və qiymətləndirmək, vəziyyətin daha da yaxşılaşdırılmasına dair təkliflər işləmək;

- Azərbaycanda həyat sığortası bazarının formalaşması və inkişafını, sığorta ödənişləri və haqlarının vergiyə cəlb olunmasının təkmilləşdirilməsini şərtləndirən zəminləri göstərmək;

- öncül ölkələrin təcrübəsi nəzərə alınmaqla həyat sığortasının sosial-iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsinin əsas problemlərini aşkara çıxarmaq, onların aradan qaldırılması və təkmilləşdirilməsi üçün konkret təklif və tövsiyələr hazırlamaq;

- həyat sığortası şirkətlərinin əsas maliyyə göstəricilərinin təhlili əsasında həyat sığortası sahəsində mövcud meylləri aşkara çıxarmaq və bu sahənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətində tövsiyələr işləmək;

- Azərbaycanın həyat sığortası haqları və ödənişlərinin multiplikator amili kimi makroiqtisadi parametrlərini təhlil etmək, həyat sığortası sahəsində dinamik inkişafın təmin edilməsi, ölkə iqtisadiyyatında onun rolunun daha da artırılması və fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində təkliflər vermək;

- həyat sığortası sahəsində öncül dünya təcrübəsini öyrənmək, həyat sığortasının daha da inkişaf etdirilməsi, onun keyfiyyətcə yaxşılaşdırılması məqsədilə bu təcrübənin Azərbaycan sığorta bazarında tətbiqi üzrə konkret təkliflər hazırlamaq.

Tədqiqatın predmeti - həyat sığortasının formalaşması və inkişafı prosesində yaranan sosial-iqtisadi və maliyyə xarakterli münasibətlərdir.

Tədqiqatın obyektı - Azərbaycanın sığorta bazarı və həyat sığortası fəaliyyəti ilə məşğul olan sığorta şirkətləridir.

Tədqiqatın nəzəri metodoloji əsasını – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sığorta fəaliyyətinə dair fərman və sərəncamları, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti və Milli Məclis tərəfindən qəbul olunmuş qərar və qanunlar, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi, Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası və Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı tərəfindən qəbul olunmuş normativ hüquqi aktlar, Azərbaycanın və xarici ölkələrin alim və tədqiqatçılarının sığorta və həyat sığortası problemlərinə həsr olunmuş elmi əsərləri, dərslərləri,

monoqrafiyaları, məqalələri və s. elmi tədqiqat işləri təşkil edir.

Tədqiqatda **statistik, müqayisəli-təhlil, sintez, pozitiv-proqmatik, sistemli kompleks, balans və digər üsullarından** istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası. Dissertasiya üzərində tədqiqat aparılarkən Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin illik məcmuələrindən, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin, Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının və Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı materiallarından, “Paşa Həyat” Sığorta Şirkəti ASC, “Atəşgah Həyat” Sığorta Şirkəti ASC və “Qala Həyat” Sığorta Şirkəti ASC şirkətlərinin 2011-2020-ci illər üzrə hesabat göstəricilərindən və materiallarından istifadə olunmuşdur.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar:

- həyat sığortasının məzmunu, mahiyyəti, iqtisadi inkişafa təsiri istiqamətləri;
- həyat sığortasının formalaşmasının normativ-hüquqi və qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri;
- həyat sığortası şirkətlərinin fəaliyyətlərinin müasir vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi;
- həyat sığortası şirkətlərinin fəaliyyətində qabaqcıl dünya təcrübəsinin tətbiqi imkanları;
- həyat sığortası şirkətlərinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- həyat sığortasının məzmunu, mahiyyəti açıqlanmış, həyat sığortasının maliyyə sisteminin digər həlqələri ilə qarşılıqlı əlaqədə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında rolu və əhəmiyyəti aşkara çıxarılmışdır;
- Azərbaycanda həyat sığortasının ümumi xarakteristikası verilmiş və səciyyəvi xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilmişdir;
- həyat sığortasının formalaşmasının və fəaliyyətinin normativ-hüquqi və qanunvericilik bazası ətraflı və sistemli tədqiq edilmiş, onun mühüm parametrləri dəyərləndirilmiş və səmərəli həyat sığortası fəaliyyətinin təmin olunması üçün mövcud qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi üzrə praktiki tövsiyələr işlənmişdir;
- həyat sığortası haqlarına və ödənişlərinə münasibətdə sığortaçı və sığortalananların mənafələrinin uzlaşdırılmasına mane olan maliyyə-iqtisadi xarakterli amillər və onun səbəbləri müəyyən edilmişdir;

- həyat sığortası şirkətlərinin fəaliyyət göstəriciləri əsasında bu sahənin müasir vəziyyəti geniş və hərtərəfli təhlil olunmuş, mövcud vəziyyət dəyərləndirilmiş, vəziyyətin daha da yaxşılaşdırılmasına dair təkliflər verilmişdir;

- Azərbaycanda həyat sığortasına ehtiyacların ödənilməsinə təmin edəcək həyat sığortası bazarının formalaşması və inkişafını, sığorta ödənişləri və haqlarının vergiyə cəlb olunmasının təkmilləşdirilməsini şərtləndirən zəminlər göstərilmişdir;

- elmi ədəbiyyatda nüfuzlu mütəxəssislərin fikirləri və öncül ölkələrin təcrübəsi nəzərə alınmaqla həyat sığortasının sosial-iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsinin əsas problemləri aşkara çıxarılmış, onların aradan qaldırılması və təkmilləşdirilməsi üçün konkret təklif və tövsiyələr verilmişdir;

- Azərbaycanda fəaliyyət göstərən həyat sığortası şirkətlərinin əsas maliyyə göstəricilərinin müqayisəli təhlili əsasında həyat sığortası sahəsində mövcud meyllər aşkara çıxarılmış, səmərəlilik baxımından qiymətləndirilmiş və bu sahənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətində tövsiyələr işlənilmişdir;

- Azərbaycanın həyat sığortası haqları və ödənişlərinin multiplikator amili kimi makroiqtisadi parametrlərinin təhlili əsasında həyat sığortası sahəsində dinamik inkişafın təmin edilməsi, ölkə iqtisadiyyatında onun rolunun daha da artırılması və bu sahədə fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi istiqamətində təkliflər verilmişdir;

- həyat sığortası sahəsində inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan bir neçə ölkənin təmsalında dünya təcrübəsi öyrənilmiş, mütərəqqi və nümunəvi üsulləri dəyərləndirilmiş, həyat sığortasının daha da inkişaf etdirilməsi, onun keyfiyyətcə yaxşılaşdırılması məqsədilə dünya təcrübəsinin Azərbaycan sığorta bazarında tətbiqi üzrə konkret təkliflər verilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və təcrübə əhəmiyyəti – Həyat sığortası sahəsində aparılan tədqiqat nəticəsində əldə olunmuş konseptual müddəalar, irəli sürülən konkret təkliflər respublikamızda sığorta biznesinin və sığorta bazarının formalaşmasında zəruri proqramların qəbul olunmasında funksional, məqsədli proqram və proqnozların tərtib olunmasında, aid olduğu sahəyə dair dövlətin iqtisadi siyasətinin təşkil olunmasında istifadə edilə bilər.

Bununla yanaşı tədqiqatın materialları bütövlükdə tədris prosesində

bakalavr pilləsində “Sığorta işi”, magistratura pilləsində isə “Sığortanın nəzəri və təcrübi məsələləri”, “Sığortanın təşkili” kimi fənlərin tədrisində istifadə oluna bilər. Eyni zamanda bu materiallar sığorta kadrlarının hazırlığı prosesində və praktiki fəaliyyətdə də istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın nəticələrinin tətbiqi. Dissertasiyanın nəticələri və əsas nəzəri müddəaları 2016-2020-ci illər ərzində beynəlxalq və respublika miqyaslı konfrans, simpozium və seminarlarda məruzə olunmuş və müzakirə olunmuşdur.

Tədqiqat nəticəsində dərc edilmiş materiallar – Tədqiqat nəticəsində dissertasiya işi üzrə ümumi həcmi 2,7 çap vərəqi olmaqla 8 adda elmi məqalə və tezislər çap olunmuşdur.

Tədqiqat işinin həcmi və quruluşu – Dissertasiya işi giriş(18216 işarə), üç fəsil (I fəsil 75981 işarə, II fəsil 67921 işarə, III fəsil 47997 işarə), nəticə (10533 işarə) və 151 adda ədəbiyyat siyahısı, 29 cədvəl, 28 diaqram və 4 qrafiklə birlikdə 140 səhifədən ibarətdir. Ümumi işin həcmi 220584 işarədən ibarətdir.

MÜDAFİƏYƏ ÇIXARILAN ƏSAS MÜDDƏALAR:

1. Həyat sığortasının məzmunu, mahiyyəti, iqtisadi inkişafa təsiri istiqamətləri:

Həyat sığortası ilə bağlı olan əməliyyatlara **üç** aspektdən yanaşmaq mümkündür. **Birincisi**, həyat sığortası məhsul və ya xidmət olaraq, insanların tələblərini ödəyir. İnsanlar ondan asılı olan digər adamların gələcəkdə gəlirdən məhrum olmasının qarşısını almaq məqsədilə bu xidmətdən istifadə edirlər. Ümumiyyətlə insanlar həmişə təhlükəsizlik axtarışında olmuşdur və xidmət sahəsinin yaranması da bununla bağlı olmuşdur. **İkincisi**, həyat sığortasının iqtisadi aləti hansı ki, onun yığım instrumenti olması ilə bağlıdır. Bu baxımdan uğurlu həyat sığortası əməliyyatları yığım instrumenti olaraq təklif edilən şərtlərin digər investisiya vasitələrinin şərtlərindən cəlbedici olması ilə bağlıdır. **Üçüncü** və daha geniş aspekt qlobal həyat sığortası əməliyyatlarının milli iqtisadiyyatda roludur.² Həyat sığortası həm qlobal mənada, həm də yerli həyat sığortası əməliyyatları mənasında milli məhsulun və gəlirlərin

² Адамчук Н.Г. Экономические основы страхования жизни//Страховое дело. 2003. №9. С. 55-59.

formalaşmasında böyük əhəmiyyətə malikdir. Sığorta mükafatlarının ödənilməsindən kənar həyat sığortasının sərbəst pul vəsaitlərinin toplanması və səmərəli bölüşdürülməsi onun iqtisadi dəyərini artırır. Bununla yanaşı sığorta şirkətləri məşğulluğu artırmaqla və dövlətə vergilər ödəməklə də iqtisadiyyatın inkişafına dəstək vermiş olur.

Həyat sığortası insan həyatının dəyəri ilə deyil hər hansı bir insanın gəlir əldə etmə bacarığı və digər insanların bir şəxsin bu bacarığından asılılığı mənasında həyatın iqtisadi dəyəri ilə bağlıdır. Bu mənada həyat sığortasına fərdlərin iqtisadi ehtiyaclarının ödənilməsinə xidmət edən bir vasitə kimi yanaşmaq daha düzgündür. Fərdlərin müxtəlif iqtisadi ehtiyaclarının ödənilməsi baxımından həyat sığortasının təklif etdiyi xidmətləri əsas üç hissəyə bölmək olar.³

Ailə gəlirlərinin sığortası. Həyat sığortası vasitəsilə hər hansı bir şəxs sağlığında və ölümündən sonra ailəsini zəruri maliyyə vəsaitləri ilə təmin etmiş olur. Ölüm halı baş verdikdə fərddən asılı olan digər insanların maliyyə vəsaitləri ilə təmin edilməsi həyat sığortasının ilk iqtisadi funksiyası sayılır. Bu baxımdan sığortalananın gələcək gəlirlərinin kapitallaşdırılması və maliyyə baxımından asılı olan fərdlərin gələcək ehtiyaclarının ödənilməsi üçün zəruri olan maliyyə vəsaitlərinin hesablanması məsələsi əhəmiyyətlidir. Lakin bu hesablamalar nəticəsində müəyyən edilən məbləğ sığortaçının sağlığında qazandığı gəlirlərin həcmindən aşağı olur. Yəni asılı olan fərdlərin sığorta götürənin ölümü halında mövcud olan gəlirlərdən daha çox gəliri təmin edərsə bu zaman həyat sığortası özünün əsas mahiyyətini itirmiş olur.

Təqaüdçülər və əlillər üçün sığorta. Həyat sığortası insan ölümü ilə bağlı olan xərclərin ödənilməsi üçün yaransa da zamanla onun insan həyatı ilə bağlı digər kateqoriyaları da formalaşmışdır. Bura təqaüdçülər və əlillər üçün həyat sığortası xidmətlərini aid etmək olar. Bu xidmətlər həyat sığortasının digər növünə aid edilsə də iqtisadi gəlir baxımından əvvəl qeyd etdiyimiz ölüm halında asılı fərdlərin maliyyə vəsaitləri ilə təmin edilməsi ilə eyni mahiyyətə malikdir. Yəni istər ölüm halı baş verdikdə, istər yaş baxımından insanın əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq bacarığı itdikdə, istərsə də hər hansı bədbəxt hadisə nəticəsində ailə başçısı əmək qabiliyyətini itirdikdə ailə üzvlərinin zəruri maliyyə

³ Palande P. S., Shah R. S., Lunawat M. L. *Insurance in India: Changing Policies and Emerging Opportunities. Response books, 2003.-344p.*

vəsaitləri ilə təmin edilməsi ehtiyacı yaranır.

Biznes sığortası. Həyat sığortasına olan ehtiyac eyni zamanda təşkilatın səmərəli fəaliyyəti üçün öz savadı, kapitalı, təcrübəsi və biznes əlaqələri ilə böyük əhəmiyyətə malik olan fərdin ölümündən yaranır. Belə şəxsin ölümü nəticəsində təşkilatın real kapitalına dəyəcək zərərin qarşılınması üçün həyat sığortası böyük əhəmiyyətə malikdir. Lakin bu kateqoriyada dəyə biləcək zərərin müəyyən edilməsi mübahisəli məsələdir. Adətən bu hesablama həmin şəxsin ölümü nəticəsində təşkilatın itirə biləcəyi gəlirlər əsasında müəyyən edilir. Digər hallarda müəyyən müddətə həyata keçirilən layihələrin reallaşdırılmasında böyük rola malik olan şəxs dünyasını dəyişərsə bu zaman həmin layihənin dəyəri həcmində həyat sığortası ödənilir. Eyni zamanda həyat sığortasının bu növü şirkət üçün böyük əhəmiyyətə malik olan şəxsin dəyişdirilməsi ehtiyacı yarandıqda zəruri kompensasiyaların ödənilməsinə də nəzərdə tutur.

Həyat sığortasının bizneslə bağlı olan digər cəhəti fərdlərin əməkdaşlığı əsasında fəaliyyət göstərən təşkilatların davamlı fəaliyyətinin təmin edilməsi ilə bağlıdır. Bu formada fəaliyyət göstərən təşkilatlarda hər hansı bir tərəfdaşın dünyasını dəyişməsi böyük zərərin yaranmasına və gəlirlərin davamlılığının pozulmasına səbəb ola bilər. Buna görə də risklərin aradan qaldırılması üçün tərəfdaşların hər biri şirkətdə olan paylarına uyğun olaraq həyat sığortası əldə etməsi vacibdir. Bu formada həyat sığortası eyni zamanda qapalı səhmdar cəmiyyəti formasında fəaliyyət göstərən və hissələri açıq bazarda satış üçün nəzərdə tutulmayan təşkilatlar üçün də önəmlidir. Belə təşkilatlarda hər hansı səhmdarın həyatını itirməsi əməkdaşlıq əsasında formalaşan təşkilatlardakı qədər riskli olmasa da müəyyən risklər daşdığından bir çox təşkilatlar səhmdarların həyat sığortası əldə etməsinə çalışırlar.

Borcalanların həyat sığortası əldə etməsi də həyat sığortasının bizneslə bağlı olan aspektlərindən biridir. İstənilən halda borc götürənin ölüm halının baş vermək ehtimalı vardır hansı ki, borcverən üçün maliyyə çətinliyi yarada bilər. Bu baxımdan həyat sığortası kredit əməliyyatlarının daha çətin və baha başagələn olmasının qarşısını almış olur. Buna görə də borcverənlər borc götürənlər üçün həyat sığortasını təmin etməklə ölüm halı baş verdiyi zaman borc öhdəliyinin sığorta şirkəti tərəfindən dərhal ödənilməsinə nail olurlar. Bəzi hallarda səhmdarların əlil olması halı ilə əlaqədar olaraq da həyat sığortasından

istifadə edilir. ⁴

2. Həyat sığortasının formalaşmasının normativ-hüquqi və qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri;

Azərbaycan Respublikasında sığorta fəaliyyətinin düzgün təşkil olunması, onun idarə olunması, tənzimlənməsi, dayanıqlı və davamlı inkişafının təmin olunması üçün xeyli sayda qanunlar qəbul olunmuş, müxtəlif normativlər və qaydalar müəyyən olunmuşdur. Artıq qeyd olunduğu kimi sığorta fəaliyyətinin tənzimlənməsi məsələləri hal-hazırda Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının nəzarəti altındadır. Əvvəllər isə bu funksiyaları Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası, Maliyyə Nazirliyinin nəzdində fəaliyyət göstərən Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti, 1991-ci ildə Azərbaycan Nazirlər Kabineti nəzdində yaradılmış Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti yerinə yetirmişdir.

Sığorta sisteminin güclü inkişaf etməsi, sığorta xidmətləri çeşidinin artırılması, ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrinin və əhalinin bütün təbəqələrinin sığorta xidmətləri ilə əhatə olunması gələcək fəaliyyətin dəyərli olması üçün etibarlı zəmindir. Bu halda fəaliyyətin səmərəliliyi yüksəlir, davamlılığı etibarlı olur. Sığorta sisteminin yuxarıda qeyd edilən parametrlərinin mövcud olması üçün vacib şərtlərdən biri həyat sığortası fəaliyyətinin mükəmməl normativ hüquqi bazasının olmasıdır.

Hüquqi normativ bazanın səviyyəsi, onun təkmillik və mükəmməllik göstəriciləri sığorta fəaliyyətinin gələcəkdə düzgün təşkil olunmasını, fəaliyyətinin səmərəli nəticələrə gətirib çıxarmasını şərtləndirən ən zəruri amillərdəndir. Buna görə də sistemin normal, müasir, beynəlxalq tələblərə cavab verən normativ hüquqi bazasının olması həmişə dövlətin diqqət mərkəzində olmuşdur.

Müstəqil Azərbaycanda sığorta fəaliyyəti ötən əsri 90-cı illərinin əvvəlindən başlamışdır. Bu sistem yeni yaranarkən onun fəaliyyətinin koordinasiya olunması üçün 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti yaradılmış və bunun ardınca sistemin fəaliyyətini tənzimləyən normativ sənədlər qəbul olunmuşdur. 1993-cü ilin yanvar ayında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən “Sığorta haqqında” qanun qəbul olunmuş, 1999-cu ildə yenidən işlənərək qəbul olunmuş, 2007-ci ildə “Sığorta fəaliyyəti

⁴ Abbasov A.B, Abbasov S.A. Maliyyə biznesi. Dərslik. Bakı; İqtisad Universiteti nəşriyyatı, 2014, s.206

haqqında” Qanun kimi geniş redaksiyada qəbul olunmuşdur.⁵ Sığorta fəaliyyətinin hüquqi bazasının möhkəmləndirilməsi məqsədilə sonrakı illərdə sığorta fəaliyyətinə dair bir neçə qanun qəbul olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasında nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası haqqında qanun 1996-cı ildə, “Hərbi qulluqçuların dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında qanun” isə 1997-ci ildə qəbul olunmuşdur.

Qeyd olunanlardan əlavə ölkəmizdə sığorta bazarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi və sığorta biznesinin inkişaf etdirilməsi üçün bir sıra qanunlar və digər normativ sənədlər qəbul olunmuşdur. Onlara aşağıdakıları aid etmək olar: Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 50-ci (sığorta) fəslə, “İcbari ekoloji sığorta haqqında”, “Auditorun peşə məsuliyyətinin icbari sığortası haqqında”, “İcbari sığortalar haqqında” “Yanğından icbari sığorta haqqında”, “İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarında icbari sığorta haqqında”, “Sərnişinlərin icbari sığortası haqqında”, “Dövlət qulluqçularının icbari sığortası haqqında”, “Hərbi qulluqçuların dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında”, “Məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanları işçilərinin dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında”, “Tibbi sığorta haqqında” və s.

Beynəlxalq standartlara uyğun olaraq tərtib olunmuş həyat sığortası qaydalarına əsasən təqdim edilən sığorta təminatı şəxsi sığortaya aid olan aşağıdakı iki sığorta sinfini əhatə edir: 1) müqavilə ilə nəzərdə tutulan sığortalı və sığorta olunanın ölüm halı baş verdiyi zaman sığorta ödənişinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutan ölüm halından sığorta; 2) sığortalı və ya sığorta olunan əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından sığorta.

Mövcud qaydalara əsasən sığorta obyektı olaraq sığortalının və ya sığorta olunanın həyatı ilə əlaqədar əmlak mənafeleləri çıxış edir. Sığortanın predmeti olaraq sığorta müqaviləsi üzrə sığortalanan əmlak mənafelelərinin aid olduğu fiziki şəxs çıxış edir. Qaydalara əsasən həm sığortalı özü, həm də müqavilədə göstərilən başqa şəxs sığortalana bilər.

Qaydaların digər bir hissəsində sığortaçının malik olduğu hüquqlar öz əksini tapmışdır. Onlara aşağıdakı aid etmək olar: sığortalı və sığorta olunanın verdiyi məlumatların dəqiqliyini yoxlamaq, sığorta olunan şəxsin salamlığının mövcud vəziyyətini qiymətləndirmək

⁵ "Sığorta fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu. AR MM-in 25 dekabr 2007-ci il tarixli qərarı.

məqsədi ilə onun müayinəsini tələb etmək, sığortalı müqavilə bağlanarkən məlumat vermək vəzifəsini qəsdən icra etmədikdə müqavilənin bağlandığı vaxtdan 5 il müddət keçənədək müqavilə üzrə öhdəliklərin icrasından imtina etmək və ya müqaviləyə vaxtından əvvəl xitam vermək, sığorta olunanın ölməsinə səbəb olan hadisənin baş verməsi faktı üzrə cinayət işinin başlaması halında səlahiyyətli orqan tərəfindən müvafiq qərarın qəbul olunmasına qədər sığorta ödənişini təxirə salmaq, sığorta hadisəsi baş verdiyi andan 3 il müddətində sənədlər Sığortaçıya təqdim edilməzsə, sığorta ödənişinin verilməsindən imtina etmək, sığorta ödənişi zamanı sığortalının ona ödəməli olduğu, lakin vaxtında ödəmədiyi sığorta haqqı məbləğini tutmaq, qanunvericilikdə nəzərdə tutulan digər hüquqlardan istifadə etmək.

Qaydalara əsasən sığortaçı aşağıdakı vəzifələri icra etməlidir: sığorta müqaviləsi bağlanarkən sığortalını mövcud qaydalarla tanış etmək; sığortalıya yaddaş vərəqini təqdim etmək; sığortalıya sığorta şəhadətnaməsini vermək; sığorta hadisəsi baş verdikdə yeddi iş günündən gec olmayaraq sığorta ödənişini vermək, sığorta ödənişindən imtina etdiyi hallarda aidiyyəti olanlara əsaslandırılmış bildiriş vermək, baş vermiş sığorta hadisəsi haqqında sığortalı səlahiyyətli dövlət orqanlarına xəbər vermədiyi halda bu barədə həmin orqanlara məlumat vermək, qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq sığorta sirri hesab edilən məlumatların məxfiliyini qorumaq; sığorta hadisəsi haqqında və onun araşdırılmasının nəticələri barədə səlahiyyətli dövlət orqanlarına yazılı sorğu göndərmək; qanunvericilikdə nəzərdə tutulan digər vəzifələri icra etmək.

Aparılan təhlillər göstərir ki, inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi kifayət dərəcədə təkmildir və onların sığorta sistemlərinin qanunvericilik bazasında əks olunan ən mühüm parametrlərin ölkəmizin sığorta sisteminin qanunvericilik bazasında əks olunması vacibdir. Bu hər şeydən əvvəl qanunların sığorta olunanın, əhalinin sığorta maraqlarını müdafiə etməsini, sığortaçıların maraqlarının qorunmasını təmin etməli və sistemin fəaliyyətinin səmərəli nəticələrinin təmin olunmasını reallaşdırmalıdır. Bu baxımdan da qaydalar daimi təkmilləşdirilməlidir.

3. Həyat sığortası şirkətlərinin fəaliyyətlərinin müasir vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi:

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində sığorta sisteminin ÜDM-dəki payı 15-20% arasında dəyişir.⁶ Azərbaycan üzrə bu göstərici hələ bu gün də heç 1% həddində deyildir. Adambaşına düşən sığorta haqları və sığorta mükafatlarının dünya göstəricilərinə nəzər saldıqda Azərbaycanda bu göstəricilərin 15 dəfə aşağı olduğu aydın olur. Məhz elə bu göstəricilərin yüksəldilməsi, həmin göstəricilər üzrə sığorta bazarının keyfiyyətə yenidən təşkili, inkişaf etdirilməsi və uyğun bazarda dünya göstəriciləri səviyyəsinə yaxınlaşmağın təmin edilməsi bu gün sığorta sisteminin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdəndir.

Qeyd edilənlərə nail olunması üçün sığorta bazarında dövlət tərəfindən daimi təkmilləşmələr aparılır. Bu özünü həm minimum nizamnamə kapitalı həcmnin daimi olaraq dəyişdirilməsində, sığorta şirkətlərinin kapitallaşma səviyyəsinin yüksəldilməsində, idarəetməsinin təkmilləşdirilməsində, sistem daxilində təkmilləşmə və beynəlxalq ölçülərə uyğunlaşmanın təmin edilməsində, sığorta fəaliyyətinin şəffaflaşdırılmasında, sistem çərçivəsində rəqabətin səviyyəsinin yüksəldilməsində və s. göstərir.

Araşdırmalar göstərir ki, ölkədə fəaliyyət göstərən sığorta sisteminin, sığorta bazasının real vəziyyətini əks etdirən mühüm göstəricilərdən biri sığorta şirkətlərinin say dinamikasıdır. (Cədvəl 1)

Cədvəldən görüldüyü kimi respublikada fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərinin sayı 2011-2020-ci illər ərzində 30-dan 23-ə, o cümlədən xarici investisiyalı şirkətlər 5-dən 3-ə; digərləri 25-dən 20-ə enmiş, əksinə broker şirkətlərinin sayı 6-dan 14-ə yüksəlmişdir.

Onlardan 1-i təkrarsığorta, 3-ü isə həyat sığorta şirkətləri olmuşdur. Bu sistemdəki mövcud rəqabət nəticəsində baş vermişdir. Bu isə həm sığorta sistemində, həm də sığorta bazarında sabit fəaliyyət üçün şərait yarandığını sübut edir.

⁶ Адамчук Н.Г., Юлдашев Р.Т. Обзор страховых рынков ведущих стран мира (серия «Мировые страховые рынки»). М.: Анкил, 2001 - 120 с.

Cədvəl 1.

2011-2020-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən sığorta təşkilatlarının say dinamikası (ədədlə)^{7, 8, 9}

	Göstəricilər	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Fəaliyyətdə olan sığorta şirkətləri, cəmi:	30	28	28	27	26	25	21	21	22	23
1.1	O cümlədən; - xarici investisiyalı	5	5	5	5	3	3	3	3	3	3
1.2	- digərləri	25	23	23	22	23	22	18	18	19	20
	O cümlədən										
2	- təkrarsığorta	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2.1	- həyat sığorta şirkətləri	3	3	3	3	3	3	3	3	4	4
3	- broker şirkətləri	6	6	6	8	8	8	12	14	14	14
	Cəmi	37	35	35	36	35	34	34	36	37	38

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Azərbaycan sığorta bazarı üzrə aparılmış araşdırmaya görə, bazarda fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərinin məcmu nizamnamə kapitalının həcmi 2020-ci il üzrə 332,489 mln. manat təşkil edib. Bazarda kapitallaşma həcminə görə liderlik “Paşa həyat Sığorta” (40,250 mln. AZN) şirkətinə məxsusdur və onun bazarda payı 12,09% təşkil edir.

Aparılan təhlil nəticəsində məlum olur ki, bazarda fəaliyyət göstərən yalnız 12 sığorta şirkətinin nizamnamə kapitalının həcmi 10-50 mln. manat arasında dəyişir. Qalan 10 sığorta şirkətinin kaptal həcmi 10 mln. manatdan da aşağıdır. Ölkənin sığorta bazarında həyat sığortasının formalaşması və inkişafının müasir xarakteristikasını vermək üçün həyat sığorta şirkətlərinin 2013-2020-ci illər ərzindəki nizamnamə kapitalında baş verən dinamikanı nəzərdən keçirək. (Cədvəl 2)

⁷ <https://www.cbar.az/>

⁸ www.sigorta.maliyye.gov.az

⁹ www.stat.gov.az

Cədvəl 2

Azərbaycanda həyat sığortası şirkətlərinin 2013-2020-ci illər ərzində nizamnamə kapitalının artımı dinamikası (min manatla)^{10, 11, 12}

		2013	2015	2017	2018	2019	2020	Həyat sığortası Bazarında payı, %-lə
1	“Paşa Həyat” Sığorta ASC	15050	40250	40250	40250	40250	40250	53,82
2	“Qala Həyat” Sığorta ASC	5005	7546	12870	12870	12870	13042	17,44
3	“Atəşgah Həyat” Sığorta ASC	4000	6500	6500	6500	6500	6500	8,69
4	"Xalq Həyat" Sığorta Şirkəti ASC	-	-	-	-	15000	15000	20,06
	Cəmi	24055	54296	59620	59620	74620	74792	100

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir

Göstəricilərdən aydın olur ki, həyat sığortası ilə məşğul olan dörd şirkətin hamısı Maliyyə Nazirliyi tərəfindən qoyulmuş nizamnamə kapitalı tələbinə əməl etmişlər (“Atəşgah Həyat” Sığorta ASC üçün 2013-cü il isisna olmaqla). Nizamnamə kapitalının həcminə görə bütün illərdə liderlik “Paşa Həyat” Sığorta ASC-yə məxsus olmuşdur. Bu şirkət son 6 il ərzində nizamnamə kapitalını 5,8 dəfə artıraraq, ümumi sığorta bazarının 12,09%-ə malikdir. “Qala Həyat” Sığorta ASC bu müddətdə nizamnamə kapitalını 3 dəfə artıraraq, ümumi sığorta bazarının 3,94%-i, “Atəşgah Həyat” Sığorta ASC 1,6 dəfə artıraraq, ümumi sığorta bazarının 2,0%-i tutmuşdur. “Xalq Həyat” Sığorta Şirkəti isə yeni yaradılmasına baxmayaraq, öz kapitalı ilə ümumi sığorta bazarının 4.5% tutmuşdur.

Cədvəl 3-də görünür ki, sığorta təşkilatlarının əsas maliyyə göstəricilərində 2016-2020-ci illər ərzində artım müşayidə olunmuşdur. Belə ki, həmin dövr ərzində gəlirlərin cəmi əvvəlki ilə nəzərən 2017-ci ildə 0,2%, 2018-ci ildə 4,9%, 2019-cu ildə 8,8%, 2020-ci ildə isə 25,8% artmışdır. Təhlil edilən göstərici 2016-cı ildə 687 047,20 min manat təşkil etdiyi halda 2020-ci ildə bu göstərici 989 656,10 min manata çatmışdır.

¹⁰ www.pasha-holding.az/az/business/pasha_life.html

¹¹ <http://www.ateshgah.com/az/about/ateshgah-hayat/>

¹² www.qala.az

Cədvəl 3

Azərbaycanda sığorta təşkilatlarının əsas maliyyə göstəriciləri
(min manatla)^{13, 14}

Göstəricilərin adı	2016	2017	2018	2019	2020
Gəlirlərin cəmi / o cümlədən:	687047,2	688651,9	722622,9	786673,7	989656,1
- sığorta (təkrarsığorta) haqları	539878,1	609645,7	782159	738380,1	794795,7
- xalis sığorta ehtiyatlarının dəyişməsi (+/-)	-15520	-20557	-168702	-78604,9	62181,1
- investisiya gəlirləri	46997	48041,9	55048,9	62054,6	66242,1
- sığorta ödənişlərində təkrarsığortaçıların payı	21661,6	13939	14208,7	30877,4	41063,2
- təkrarsığortaya verilmiş müqavilələr üzrə alınmış komissiyon muzzdları	10668,3	8670,7	10116	10506,9	10054,2
- sair gəlirlər	83362,3	28911,6	29792,5	23459,7	15319,7
Xərclərin cəmi / o cümlədən:	582836,9	605874,8	600332,4	661538,5	882216,9
- sığorta ödənişlərinin və sığorta məbləğlərinin verilməsi	248957,3	269907,8	250179,6	309582,9	493195,2
- sığorta haqlarının qaytarılması	11337,1	10729,2	13437,9	16559,5	17310,5
- təkrarsığortaya verilmiş sığorta haqları (mükafatları)	140095	111391,6	140971,2	132810,9	154219,1
- tənzimləmə xərcləri	799,2	747,3	802,7	494,6	522,6
- qarşılıqlı tədbirləri fonduna ayırmalar	1637,8	934,4	1297,5	1327,9	1277,1
- işlərin aparılması xərcləri	145556,4	159779	175941,1	186022,8	194391
- sığorta fəaliyyəti üzrə digər xərclər	10755,3	12082	12371,9	12034,8	8453,9
- sair xərclər	23698,6	40303,3	5330,5	2705	12847,5
Maliyyə mənfəəti (zərəri (-))	104210,3	82777,1	122290,5	125135,2	107439,1
- mənfəət vergisi	21941,2	16213	17184,6	18935,3	16148,7
Hesabat dövrünün xalis mənfəəti	82269,1	66564,1	105105,9	106199,9	91280,5

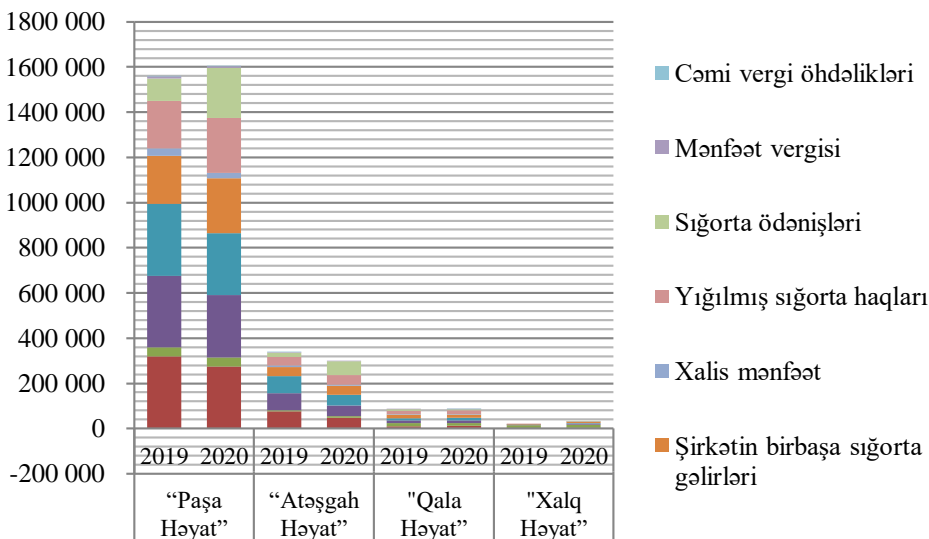
Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir

Həmin dövr ərzində mühüm bir göstərici olan sığorta haqlarının həcmində də artım müşahidə olunmuşdur. Belə ki, bu göstərici 2016-cı ildə 539 878,10 min manat təşkil etdiyi halda, illər üzrə artaraq 2020-ci ildə 794 795,70 min manata çatmışdır. Bu illər ərzində artım 47,2% təşkil etmişdir. Təhlil edilən dövr ərzində eləcə də maliyyə mənfəəti 3,1%, xalis mənfəət isə 10,9% artmışdır.

Aparılan təhlillər ümumi sığorta bazarında həm yığımlar, yəni hesablanmış haqlar və həm də sığorta ödənişləri son 8 ildə əsaslı surətdə artmışını, bazarın böyüdüyunü və güclü rəqabət əsasında genişləndiyini göstərir.

¹³ <https://www.cbar.az/>

¹⁴ <http://www.sigorta.maliyye.gov.az>

Diaqram 1. Azərbaycanın həyat sığortası şirkətlərinin əsas maliyyə göstəriciləri (min manatla)

Qeyd: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Cədvəl və diaqramdan görüldüyü kimi "Paşa Həyat" sığorta şirkətində 2019-2020-ci illərdə sığorta ehtiyatlarında təkrar sığortaçıların payı 50.71% artmışdır, sığorta ehtiyatları 13.55% azalmışdır, xalis mənfəət 31.98% azalmışdır, yığılmış sığorta haqları 14.70% artmışdır, sığorta ödənişləri 2,2 dəfə artmışdır, mənfəət vergisi 6.29% və ümumi vergi öhdəlikləri 79,83% azalmışdır, şirkətin birbaşa gəlirləri 14.74% artmışdır, ödənilmiş nominal (nizamnamə) kapitalı isə dəyişməz qalmışdır.

"Atəşgah Həyat" Sığorta Şirkətində 2019-2020-ci illərdə sığorta ehtiyatlarında təkrar sığortaçıların payı 7.81% artmışdır, sığorta ehtiyatları 37.07% azalmışdır, xalis mənfəət 28.37% azalmışdır, yığılmış sığorta haqları 6.72% artmışdır, sığorta ödənişləri 3,1 dəfə artmışdır, mənfəət vergisi 28.39% və ümumi vergi öhdəlikləri 12,64% azalmışdır, şirkətin birbaşa gəlirləri 6.68% artmışdır, ödənilmiş nominal (nizamnamə) kapitalı isə dəyişməz qalmışdır.

"Qala Həyat" Sığorta Şirkətində 2019-2020-ci illərdə sığorta ehtiyatlarında təkrar sığortaçıların payı 11.71% artmışdır, sığorta ehtiyatları 1.25% artmışdır, xalis mənfəət 16.48% azalmışdır, yığılmış sığorta haqları 8.19% artmışdır, sığorta ödənişləri 35.29% azalmışdır,

mənfəət vergisi 21.17% artmışdır və ümumi vergi öhdəlikləri 23.81% azalmışdır, şirkətin birbaşa gəlirləri 8.19% artmışdır, ödənilmiş nominal (nizamnamə) kapitalı isə dəyişməz qalmışdır.

Azərbaycan Respublikasında sığorta bazarında həyat sığortasının səmərəliliyi ən vacib göstəricilərdən biridir. Bu həm makro, həm də mikro səviyyəli problemlərin həlli üçün zəruridir. Həyat sığortasının formalaşmasının vəziyyətinin təhlil olunması və inkişaf istiqamətlərinin düzgün müəyyənləşdirilməsi üçün zəruri olaraq təhlil edilməsi göstəricilərdən biri Azərbaycanda həyat sığortası şirkətlərinin 2016-2020-ci illər ərzində hesabladıqları sığorta haqlarının dinamikasıdır. (Cədvəl 4)

Cədvəl 4

Azərbaycanda həyat sığortası şirkətləri tərəfindən 2016-2020-ci illər ərzində hesablanmış sığorta haqlarının dinamikası (min manatla)^{15,16,17}

		2016	2017	2018	2019	2020	2016-dən 2020-ə nisbə- tən, %-lə
1	“Paşa Həyat”	77 679	152 758	264 988	212 559	242 632	312,35
	Bazarda payı, %-lə	53	72	78	79	80	27 bənd
2	“Atəşgah Həyat”	37 436	38 370	60 107	39 087	41 498	110,85
	Bazarda payı, %-lə	25	18	18	15	14	-12 bənd
3	“Qala Həyat”	31 738	19 894	15 897	14 861	15 942	50,23
	Bazarda payı, %-lə	22	9	5	6	5	-16 bənd
4	“Xalq Həyat”	0	0	0	977	3 672	-
	Bazarda payı, %-lə	0	0	0	0	1	-
	Cəmi	146 852	211 021	340 993	267 484	303 744	206,84
	Bazarda payı, %-lə	100	100	100	100	100	100

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir

Göründüyü kimi 2016-2020-ci illərdə Azərbaycanda həyat sığorta şirkətləri üzrə hesablanmış sığorta haqları və sığorta ödənişləri üzrə istər mütəlaq, istərsə də nisbi göstəricilərə görə “Paşa Həyat” sığorta şirkəti liderdir.

Həyat sığortasının formalaşması və fəaliyyətinin müasir vəziyyətini təhlil etmək üçün nəzərdən keçirilməli vacib məsələlərdən biri Azərbaycanın ümumi sığorta bazarında həyat sığortasının yeri və payıdır.

¹⁵ www.pasha-holding.az/az/business/pasha_life.html

¹⁶ <http://www.ateshgah.com/az/about/ateshgah-hayat/>

¹⁷ www.qala.az

Artıq qeyd etdiyimiz kimi 01 yanvar 2018-ci il tarixə Azərbaycanın sığorta bazarında 21 sığorta təşkilatı fəaliyyət göstərmişdir. Həmin sığorta şirkətlərindən üçü “Paşa Həyat Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti, “Atəşgah Həyat Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti və “Qala Həyat Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti həyat sığortası ilə, biri AZRE təkrarsığorta təkrarsığorta ilə, qalanları isə ümumi sığorta fəaliyyəti ilə məşğuldurlar. Ölkənin ümumi sığorta bazarında həyat sığortasının yerini müəyyən etmək üçün bu sığorta növü ilə məşğul olan hər üç sığorta şirkətlərinin son 5 yəni 2016-2020-ci illər ərzində fəaliyyət nəticəsində malik olduqları göstəriciləri və ümumi bazar göstəricilərini müqayisəli təhlil edək. (Cədvəl 5)

Cədvəl 5

2016-2020-ci illər ərzində Azərbaycanda həyat sığorta şirkətlərinin ümumi sığorta bazarında hesablanmış sığorta haqlarında və sığorta ödənişlərindəki payı (min manatla)^{18,19}

Göstəricilər	2016	2017	2018	2019	2020
Azərbaycanın sığorta bazarında hesablanmış cəmi sığorta haqları	486074,28	556867	727954	681177	728634
Həyat sığorta şirkətləri tərəfindən hesablanmış sığorta haqları	146852,18	211021	340993	267484	303744
Həyat sığorta şirkətləri tərəfindən hesablanmış sığorta haqlarının sığorta ödənişlərində payı, % lə	30,21	37,89	46,84	39,27	41,69
Azərbaycanın sığorta bazarında reallaşdırılan sığorta ödənişləri	237250,62	257110	240333	301537	465153
Həyat sığorta şirkətləri tərəfindən reallaşdırılan sığorta ödənişləri	94978,803	130633	98115	124898	283000
Həyat sığorta şirkətləri tərəfindən hesablanmış sığorta haqlarının sığorta ödənişlərində payı, % lə	40,03	50,81	40,82	41,42	60,84

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir

Statistikadan məlum olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən sığorta şirkətləri tərəfindən hesablanmış sığorta haqlarında həyat sığorta şirkətləri tərəfindən hesablanmış sığorta haqlarının payı 2011-ci ildəki 9,47%-dən 2013-cü il istisna olmaqla hər il artmış, 2017-ci ildə 37,89%-ə qalxmışdır. Həyat sığorta şirkətləri tərəfindən reallaşdırılan sığorta ödənişlərinin Azərbaycanın sığorta bazarında reallaşdırılan sığorta ödənişlərində payı 2011-2013-cü illərdə

¹⁸ <https://www.cbar.az/>

¹⁹ <http://www.sigorta.maliyye.gov.az>

läng artsa da, 2014-cü ildən başlayaraq bu pay əhəmiyyətli dərəcədə artaraq 2020-ci ildə 60,84%-ə yüksəlmişdir.

Statistikadan məlum olduğu kimi, “Paşa Həyat” sığorta şirkətində 2015-2016-cı illərdə sığorta ödənişlərinin sığorta haqlarında payı 29,98%-dən 59,10%-ə, sığorta ödənişlərinin sığorta ehtiyatlarında payı və sığorta ödənişlərinin həyat sığortası üzrə sığorta ehtiyatlarında payı eyni olaraq 31,20%-dən 60,40%-ə, sığorta ödənişlərini mənfəətdə payı isə daha böyük fərqlə artaraq 92,03%-dən 257,48%-ə yüksəlmişdir.

“Atəşgah Həyat” sığorta şirkətində 2015-2016-cı illərdə sığorta ödənişlərinin sığorta haqlarında payı 46,61%-dən 74,42%-ə, sığorta ödənişlərinin sığorta ehtiyatlarında payı və sığorta ödənişlərinin həyat sığortası üzrə sığorta ehtiyatlarında payı eyni olaraq 80,86%-dən 110,93%-ə, sığorta ödənişlərini mənfəətdə payı isə daha böyük fərqlə artaraq 79,94%-dən 968,52%-ə yüksəlmişdir.

“Qala Həyat” sığorta şirkətində 2015-2016-cı illərdə sığorta ödənişlərinin sığorta haqlarında payı 77,32%-dən 69,19%-ə, sığorta ödənişlərinin sığorta ehtiyatlarında payı və sığorta ödənişlərinin həyat sığortası üzrə sığorta ehtiyatlarında payı eyni olaraq 58,72%-dən 80,01%-ə, sığorta ödənişlərini mənfəətdə payı isə 807,63%-dən 848,03%-ə yüksəlmişdir.

İqtisad elmindən məlum olduğu kimi istənilən sahibkarlıq, biznes strukturunun fəaliyyəti ikili xarakter daşıyır. Onlar bir tərəfdən maksimum mənfəət əldə etmək üçün çalışır, digər tərəfdən isə dövlət büdcəsinin doldurulması üçün sosial institut kimi fəaliyyət göstərirlər. Həyat sığortası şirkətlərinin dövlət büdcəsinə ödədikləri vergilərin gəlirlərdə payı 2019-cu ildəki 12.73%-dən 2020-ci ildə 11.10%-ə düşmüşdür.

4. Həyat sığortası şirkətlərinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Azərbaycan Respublikasında həyat sığortasının inkişaf etdirilməsinin ən ümdə vəzifələri olan cəmiyyət üzvlərinin sosial problemlərinin həll olunması, ölkənin iqtisadi inkişafına dəstək verilməsi, iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində vətəndaşların bu və ya digər problemlərinin həlli, həyat sığortası sahəsində fəaliyyətin səmərəliliyinin yüksəldilməsi və s. bir-biri ilə üzvi surətdə sıx bağlıdırlar və bir birini tamamlayırlar.

Həyat sığortası sahəsinin inkişaf etdirilməsi ümumi sığorta bazarı kimi ölkənin iqtisadi siyasi həyatından asılı olaraq çoxsaylı iqtisadi amillərin təsiri altında formalaşmış və inkişaf etməkdədir. SSRİ-nin dağılması

və bu səbəbdən Azərbaycan müstəqillik qazanaraq dünya investisiya bazarına qoşularaq neft və qaz sənayesi sahəsində çoxmilyonlu investisiya cəlb edə bilməsi ölkə iqtisadiyyatını qısa müddət ərzində sürətli inkişaf etdirdi. Neft satışından əldə edilən küllü miqdarda gəlirlər və həmçinin sənayenin bu sahəsinə və infrastruktur layihələrinə qoyulmuş milyardlarla dollar investisiya vəsaitləri hesabına ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrində canlanma yaranmışdır. Məhz bu səbəbdən də 1995-ci ildən başlamış 2012-ci ilə qədər iqtisadiyyat böyük dinamik inkişafa malik olmuşdur. Qeyd edilən səbəblərdən həmin dövr ərzində ölkənin maliyyə büdcə, vergi, gömrük, bank və s. sistemləri möhkəmlənmiş və inkişaf etmişdir. Həmin sistemlərin və dinamik inkişafın təsiri altında formalaşan sürətlə inkişaf edən sahələrdən biri də sığorta sistemi olmuşdur. Bu sistem daxilində isə həyat sığortası xüsusi rol oynamağa başlamışdır.

Cədvəl 6

Azərbaycanda sığorta təşkilatlarının sığorta haqları və sığorta ödənişlərinin makroiqtisadi parametrləri ^{20, 21, 22}

	2016	2017	2018	2019	2020
ÜDM	60425200	70337800	80092000	81896200	72432200
ÜDM qeyri-neft sektoru	35951100	40328000	41662000	44481800	44862100
Sığorta haqları	486074	556867	727954	681177	728634
Həyat sığortası haqları	146852	211021	340993	267484	303744
Sığorta ödənişləri	237251	257110	240333	301537	465153
Həyat sığortası ödənişləri	94979	130633	98115	124898	283000

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir

Statistikadan məlum olduğu kimi, 2016-2017-ci illər ərzində Azərbaycanda ÜDM-in, o cümlədən qeyri-neft ÜDM-in, sığorta haqlarının, o cümlədən həyat sığortası haqlarının, sığorta ödənişlərinin, o cümlədən həyat sığortası ödənişlərinin artımı qeydə alınmışdır.

Ölkə iqtisadiyyatında davamlı inkişafın təmin edilməsi, makroiqtisadi səviyyəli göstəricilərin dinamikasının təmin edilməsi, sabit inkişaf üçün etibarlı bazanın yaradılması pul, kredit, valyuta, qiymətli kağızlar və s. bazarların normal inkişaf etdirilməsi etibarlı sığorta sisteminin fəaliy-

²⁰ www.stat.gov.az

²¹ <https://www.cbar.az/>

²² <http://www.sigorta.maliyye.gov.az>

yəti ilə sıx bağlıdır. Bu sistemin daxilində həyat sığortası xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyindən onun səmərəliliyinin yüksəldilməsi və təkmilləşdirilmə aparılması çox vacib və zəruridir.

Qeyd edilən istiqamətdə səmərəliliyin yüksəldilməsi və təkmilləşmənin aparılması üçün ən zəruri məsələlərdən biri əhalinin sosial rifahının yüksəldilməsindən, bu siyasətin elementləri olan yoxsulluq səviyyəsinin azalmasından, təqaüd ödənişlərinin artımından, minimum əmək haqqının artırılmasından və s. ibarətdir.

Strateji yol xəritəsində nəzərdə tutulan hədəflərə nail olunması, ölkədə daha da dayanıqlı, əhatəli və şəxələndirilmiş iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi, iqtisadiyyatın sahələrinin tarazlı inkişafının təmin olunması üçün zəruri olan sığorta bazarında səmərəliliyin artırılması və təkmilləşdirilmənin reallaşdırılması üçün vacib olan məsələlərdən biri də həyat sığortası biznesinin yaxşılaşdırılmasıdır. İnsan həyatının davamlı və onun fəaliyyətinin etibarlı olması həyat sığortasının qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdəndir.

Həyat sığortasının səmərəliliyinin yüksəldilməsi və təkmilləşdirilməsinin mühüm istiqamətlərindən biri də həyat sığortası şirkətlərinin rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsidir. İstənilən iqtisadi və biznes strukturunun sabit dayanıqlı və davamlı inkişaf etməsi üçün onun fəaliyyət göstərdiyi bazarda mövcud olan şərait əsasında strukturun rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi vacib tələblərdən biridir.

Həyat sığortasının səmərəliliyinin yüksəldilməsi və təkmilləşdirilməsinin mühüm istiqamətlərindən biri də bu fəaliyyət növü ilə məşğul olan şirkətlərin kapitallaşma səviyyəsinin yüksəldilməsi yolu ilə maliyyə bazarında fəaliyyətinin genişləndirilməsidir. Təcrübə göstərir ki, kapitallaşma səviyyəsinin artırılması iqtisadi strukturun sürətli inkişaf etməsini, onun fəaliyyətinin böyüməsi və genişlənməsini təmin edir. Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən həyat sığorta şirkətlərinin nizamnamə kapitalı öz səviyyəsinə görə xarici ölkələrin analoji şirkətlərinin eyni göstəricisindən dəfələrlə geri qalır.

Həyat sığortasının səmərəliliyinin artırılması və fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi üçün vacib olan şərtlərdən biri də şirkətlərin xidmətlərinin say tərkibinin artırılması və əhatə dairəsinin genişləndirilməsidir. Aparılan təhlillər göstərir ki, Azərbaycanda sığorta bazarında tətbiq edilən sığorta xidmətlərinin sayı 40-a yaxındır. Bu qabaqcıl ölkələrdə tətbiq

edilən sığorta növlərinin sayından dəfələrlə azdır.

Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, Azərbaycanda bu günə qədər Milli Təkrar Sığorta Şirkətinin yaradılmaması təkrar sığorta sisteminin müasir standartlara uyğun qurulması istiqamətində çətinliklər yaratmaqla, həm də daxili bazarın inkişafını əngəlləyir. Həmçinin yığım xarakteri daşıyan həyat sığortasının inkişaf etdirilməsi üçün lazımı hüquqi bazanı yetərli saymaq olmaz. Bundan əlavə, sığorta şirkətlərinin sərbəst vəsaitlərini səhmlərin və qiymətli kağızların alınmasına yönəldilməsi istiqamətində lazımı şərait yaradılmayıb.

Azərbaycanın sığorta bazarında anderraytinqlə bağlı vəziyyət daha çox narahatlıq doğurmalıdır. İcbari sığortada anderraytinqlə bağlı iştirakçıların sayı məhduddur və sağlam anderraytinqin olmaması sektorun inkişafını ləngidən əsas problemlərdən biridir. Bu sektorda olan əsas nailiyyət həyat sığortası ilə bağlıdır. Qeyri-həyat sığortası devalvasiyadan da zərər çəkib və hazırda sığorta sektoru bank sektorundan tam asılıdır. Tənzimləyici qurumlar, banklar tərəfindən bu sektorun inkişafına kifayət qədər diqqət yetirilmir. Sığorta bazarı ilə bağlı müvafiq tənzimləmə vasitələrinin tətbiqi sistemi belə çtin vəziyyətdən çıxarmağa yardımçı ola bilər.

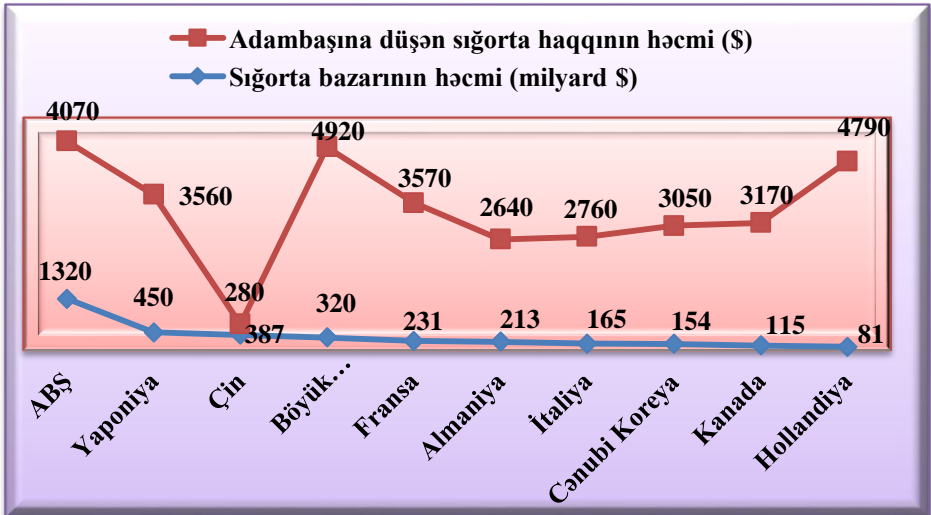
Azərbaycan sığorta bazarının daha uğurlu inkişafı üçün aşağıdakıların həyata keçirilməsi zəruridir:

- sığorta xidmətlərinə tələbi stimullaşdırma biləcək bəzi makroiqtisadi göstəricilərin ölçülü və məqsədli artımı, əhalinin və biznesin sığorta savadlılığının yüksəldilməsinə nail olunması və ölkənin sığorta bazarının genişləndirilməsi;
- ümumi sığorta haqlarında məcburi sığorta növlərinin payının azaldılması və icbari sığorta sisteminin işinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi hesabına sığorta bazarında mövcud struktur diproporsiyalarının aradan qaldırılması;
- milli təkrarsığorta bazarının və sığorta bazarı infrastrukturunun inkişafı;
- sığorta şirkətlərinin rəqabət və şəffaflıq əsasında effektivliyinin yüksəldilməsi;
- sığortaçının risklərini təkrarsığortaya ötürülməsi zamanı daha reytingli təkrarsığortaçıların xidmətindən istifadə olunması;
- özünü tənzimləmə alətlərinin inkişaf etdirilməsi;
- sığorta qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi;
- ölkə sığorta bazarının etibarlılığının artırılması;
- sığorta sahəsində sivil dünya dövlətlərinin təcrübəsindən istifadə edilməsi;

- sığorta bazarının mütəmadi monitorinqinin aparılması;
- əhalinin sığorta sahəsində maarifləndirilməsinin təmin edilməsi məqsədilə kütləvi informasiya vasitələri ilə təbliğat və izahat işlərinin daha intensiv aparılması.

5. Həyat sığortası şirkətlərinin fəaliyyətində qabaqcıl dünya təcrübəsinin tətbiqi imkanları;

Müasir dünyada baş verən dəyişiklik və inkişaf meyilləri sığorta sahəsindən də yan keçməməkdədir, xüsusilə də insanların sığorta anlayışına və sığorta mədəniyyətinə olan münasibətləri tədricən müsbət baxımdan dəyişməsi ilə müşahidə olunmaqdadır. İnsanların sığorta xidmətlərinə könüllü olaraq müraciət etməsi və bu sahənin imkanlarından bəhrələnməsi özünü göstərməkdədir və bu fikiri həm də sığorta fəaliyyətinin genişlənməsi və xidmət çeşidlərinin artması da sübut etməkdədir. Həmçinin insanların digər vacib olan illik xərclərinin tərkibində sığorta xərclərinin də planlaşdırması və onun faydasını qəbul edərək bu məhsulların əldə etməsinə üz tutması da özünü göstərməkdədir. Sığorta fəaliyyətinin genişlənməsini, həm də qlobal dünyada bu sahə üzrə olan göstəricilər də sübut etməkdədir.

Diaqram 2. Dünyanın on ən iri və inkişaf etmiş sığorta bazarları. (2016, ABŞ dolları) 148,149]

Qeyd: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Diaqramdan aydın görünür ki, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində

sığorta bazarının fəaliyyət sahəsi də yetərincə yüksəkliyi ilə müşahidə olunur. Belə ki, ABŞ-da sığorta bazarının həcmi 1320 milyard dollar, Yaponiyada 450 milyard dollar, Çində 387 milyard dollar, Böyük Britaniyada 320 milyard dollar, Fransada 231 milyard dollar, Almaniya 213 milyard dollar, İtaliyada 165 milyard dollar, Cənubi Koreyada 154 milyard dollar, Kanadada 115 milyard dollar, Hollandiyada isə 81 milyard dollar təşkil edir. Digər tərəfdən, bu ölkələrdə adambaşına düşən sığorta haqlarına görə daha yüksək göstəriciləri ilə ABŞ (4070 dollar), Yaponiya (3560 dollar), Böyük Britaniya (4920 dollar), Fransa (3570 dollar) və Hollandiya (4790 dollar) xüsusilə fərqlənməkdədir.^{23, 24}

Ümumiyyətlə həyat sığortasının tətbiqi imkanlarından danışarkən ilk növbədə onun sosial xərc aspektinin nəzərə alınması vacibdir. Yəni həyat sığortası yarandığı ilk vaxtlarda məhz sosial ehtiyacların ödənilməsi məqsədilə yaradılmışdır. Bu baxımdan Azərbaycanda orta yaş həddinin aşağı olması, müharibə şəraitinin mövcudluğu nəticəsində hərbiçilərin ölüm hadisələrinin tez-tez baş verməsi həyat sığortasının daha da inkişaf etdirilməsini zəruri edir. Eyni zamanda onu da nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycanda ailələrin çoxunda gəlirlər bir ailə üzvünün fəaliyyəti nəticəsində əldə edilir və bu da həmin ailələri bədbəxt hadisə və ya xəstəlik səbəbindən öz gəlirlərindən məhrum olması üçün imkan deməkdir. Qeyd etdiyimiz amilləri nəzərə almaqla o nəticəyə gələ bilərik ki, həyat sığortasının əhalinin sosial ehtiyaclarının ödənilməsi baxımından Azərbaycanda əhəmiyyəti böyükdür. Buna görə də həyat sığortasının təbliğ edilməsi və əhalinin həyat sığortası xidmətləri təmin edilməsi vacibdir.

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, həyat sığortası sektorunun inkişafına imkan yaratmaqla dövlət özünün sosial xərclərini azaltmağa nail olur. Yəni həyat sığortası təşkilatlarının inkişafı bu sahədə olan xərclərin böyük hissəsinin onların öz üzərinə götürməsi deməkdir. Dövlət tərəfindən təklif edilən müavinət və yardımlardan fərqli olaraq əhalinin yardımları sığorta təşkilatları vasitəsilə əldə etməsi onlara daha çox və müxtəlif xidmətlərdən yararlanmaq imkanı yaradır. Buna görə də Azərbaycan üçün hal-hazırda müşahidə edilən böhran dövründə sosial xərclərin azaldılması baxımından həyat sığortasına önəm verilməsi səmərəli olar.

Həyat sığortası sahəsində dünya ölkələrinin təcrübəsini nəzərdən

²³ <https://chinadaily.com>

²⁴ <http://fins.az/sigorta/928696>

keçirərkən diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri də bu sektorun inkişafının ilkin mərhələlərində həyat sığortası sahəsində vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsidir. Yəni bu sahənin inkişafının iqtisadi və sosial üstünlüklərini nəzərə almaqla dövlətin bu sektorun inkişafına verə biləcəyi ən səmərəli dəstək məhz vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsidir. Böyük Britaniyanın təcrübəsindən məlum olduğu kimi, ilk dəfə olaraq bu sahədə vergi güzəştləri təqüdçülər üçün həyat sığortası şirkətləri tərəfindən vəsaitlərin ödənilməsinə tətbiq edilmişdir. Bu da onunla əlaqədar idi ki, həmin dövrdə əhalinin bu qrupunun maliyyə dəstəyinə ehtiyacı çox idi.

Dünya təcrübəsində həyat sığortasının inkişafına əhəmiyyətli təsir etmiş tədbirlərdən biri liberal idarəetmə sisteminin tətbiq edilməsi olmuşdur. Məhz azad idarəetmə sisteminin tətbiqi nəticəsində Böyük Britaniya həyat sığortası sahəsində dünya da ən çox inkişaf etmiş dövlətlərdən biri sayılır.²⁵ Azad idarəetmə sisteminin tətbiqi sığorta bazarında fəaliyyət göstərən şirkətlərə daha geniş imkanlar açaraq onların iqtisadiyyatda rolunun artırılmasına şərait yaradır. Bu dolayı yolla həyat sığortasının inkişafının təşviq edilməsidir. Yəni ilk dövrlərdə dövlətin bu sahədə idarəetməni daha azad etməsi şirkətlərin imkanlarını genişləndirərək onlara inkişaf etməsinə və əhalinin daha böyük hissəsini həyat sığortası xidmətləri ilə təmin edilməsinə imkanı yaradır.

İqtisadiyyatın istənilən sektorunun inkişafının təmin edilməsi üçün bu sektora daxil olan iqtisadi subyektlər üzərində ilkin mərhələdə nəzarətin yumşaldılması vacibdir. Yalnız belə nəzarət altında iqtisadi subyektlər inkişaf edərək bazarda öz yerlərini tutacaqdır. Bu baxımdan həyat sığortası şirkətlərinin inkişaf edərək bazarı tutması nəticəsində təklifin tələbi qarşılamaı həm onların gəlirliyinin yüksək səviyyəyə çatmasına, həm də əhalinin sığortaya ehtiyacı olan qrupunun həyat sığortası ilə demək olar ki tam təmin edilməsinə səbəb olacaqdır.

Həyat sığortasının inkişafının əsas aspektlərindən biri də bu sahədə rəqabəti təmin edən azad bazarın yaradılmasıdır. Azad idarəetmə sisteminin əhəmiyyətini qeyd etdik. Eyni zamanda onu da nəzərə almaq lazımdır ki, azad bazar yaradılmadan liberal idarəetmə sistemi səmərəli ola bilməz.

Azərbaycanda da bu təcrübənin tətbiq edilməsi səmərəli olar. Həyat sığortası münasibətlərini azad rəqabət mühitində inkişaf etdirməklə

²⁵ Tapas K.P., Debashis A. The Life Insurance Industry in India: Current State and Efficiency

yanaşı daxili bazarın qorunmasını təmin etməklə həm həyat sığortası sektorunun üstünlüklərindən istifadə etmək, həm də yerli şirkətlərin bazardan çıxarılmasının qarşısını almaq olar. Bunlarla yanaşı həyat sığortası sektorunda azad bazarın yaradılması maliyyə bazarlarının inkişaf etdirilməsinə də dəstək verəcəkdir. Ona görə ki, yığım instrumenti olaraq həyat sığortasının təklif etdiyi üstünlüklər bu sahəyə olan tələbatı artırmaqla gələcəkdə həm həyat sığortası təşkilatlarının səmərəli rəqabət apara bilməsi üçün, həm də müştərilərin həyat sığortasının maliyyə vasitələrinə əlyətənliliyinin təmin edilməsi üçün maliyyə bazarlarının inkişaf etdirilməsi zəruri olacaqdır.

Göründüyü kimi Azərbaycanda həyat sığortasının inkişafı üçün münbit şərait vardır və bu sahədə dünya təcrübəsində tətbiq edilmiş səmərəli vasitələrin tətbiqi imkanları genişdir. Bu imkanların geniş olması ilk növbədə Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatının hakim olması və azad iqtisadi münasibətlərə əsaslanan maliyyə sisteminin inkişaf etməsidir. Azad münasibətlər sistemi həyat sığortasının azad bazar şəraitində ədalətli rəqabət əsasında inkişaf etməsinə imkan yaradıraraq onun iqtisadiyyatda payının artmasına səbəb ola bilər. Son dövrlər həyata keçirilən islahatlar bir sıra sahələrlə yanaşı eyni zamanda maliyyə bazarlarının inkişafına yönəldilmişdir ki, bu da həyat sığortasının inkişaf etməsi imkanlarını daha da artırır. Ölkə rəhbərliyi tərəfindən həyata keçirilən yeni iqtisadi siyasətin xarakteri həyat sığortasının inkişaf etdirilməsi üçün yeni və zəngin imkanlar yaradır. Bununla yanaşı sosial ehtiyacların ödənilməsi və regionlarda əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılması üçün həyata keçirilən dövlət proqramlarının reallaşdırılmasına da həyat sığortası əhəmiyyətli dəstək verə bilər. Həyat sığortasının iqtisadi siyasətin sosial təminat, maliyyə dayanıqlığı, uzun müddətli maliyyə-ləşmə, sosial xərclərin səmərəliliyinin artırılması, maliyyə bazarlarının inkişafı və bu kimi digər mühüm aspektlərinə müsbət təsir etmək və Azərbaycanda inkişaf etmək imkanlarının olması gələcəkdə Azərbaycanda həyat sığortasının inkişaf edəcəyini və iqtisadi sistemdə əhəmiyyətlə paya sahib olacağını proqnozlaşdırmaq çətin deyildir.

NƏTİCƏ

1. Həyat sığortasının inkişafı dövlətin sosial xərclərinin azaldılması, həmçinin həyat səviyyəsinin dəyişməsi və həyat sığortasına olan

tələblərin dəyişməsi fonunda sığorta şirkətlərinin təklif etdiyi xidmətlərin müxtəlifliyi onların tələblərinin ödənilməsi baxımından da əhəmiyyətlidir. Həyat sığortası dövlət sosial xərclər baxımından yükünü azaltmaqla yanaşı kapital bazarlarının inkişafına dəstək verməklə ümumilikdə iqtisadiyyatın və maliyyə bazarlarının inkişafında yaxından iştirak edir. Belə halda həyat sığortası vasitəçi kimi iqtisadi subyektlərin maliyyələşməsinə dəstək vermiş olur.

2. Sığorta bazarının, o cümlədən də həyat sığortasının inkişafı sahəsində mövcud olan problemləri aşağıdakı kimi sıralamaq olar:
 - qeyri-neft sektourunun kifayət qədər inkişaf etməməsi;
 - sığorta sektouru üzrə hüquqi-normativ bazanın təkmil olmaması;
 - milli sığorta bazarında xarici kapitalın iştirakına qoyulan məhdudiyyətlərin qalması;
 - sığorta bazarında inhisarçılığının mövcudluğu;
 - əksər sığorta təşkilatlarının kapital təminatında banklardan asılı olması;
 - vətəndaşların sığorta bazarına olan inamsızlığı;
 - sığorta sahəsində maariflənmə prosesinin kifayət qədər ləng getməsi.
3. Azərbaycanda vətəndaşların həyat və sağlamlıq sığortası ilə bağlı sığorta sektouru yalnız müvafiq qanun qəbul edildikdən sonra yeni şirkətlərin meydana gəlməsi ilə təzəliklə inkişaf etməyə başlayır. Ölkəmizdəki həyat sığortası öz işçilərinin sağlamlığı və həyatlarını təmin etməyə məsul olan işəgötürənlər tərəfindən həyata keçirilir. Fərdi həyat sığorta polislərinin sayı isə çox azdır. Son illərdə əhalinin sığorta sahəsinə maraqları bir qədər artsa da, həyat sığortasının artımı əsasən dövlət tərəfindən işəgötürənlərin öz işçilərinin həyat və sağlamlığının sığortalamağa məcbur edilməsi ilə bağlıdır.
4. Həyat sığortası sektouru ÜDM-in artmasına nəzərən artıma görə orta göstəricidən yüsək olan az sayda sektourlardan biridir. Belə ki, araşdırmalar göstərir ki, ÜDM daxili məhsulun hər 1% artımının qarşılığında mərkəzi və şərqi Avropa ölkələrində həyat sığortası premiumu 1.1-2.2% arası artır. Azərbaycanda konkret obyektlər üzrə ixtisaslaşmış sığorta şirkətləri yoxdur. Sığorta şirkətlərinin məşğul olması üçün 28 növ fəaliyyət var. Ölkədəki 21 sığorta şirkəti bu 28 növ fəaliyyətin hər biri ilə məşğul olur. Bu da vətəndaşların tələbatının zəif olduğunu göstərir.

5. Aparılan təhlillər göstərir ki, inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi kifayət dərəcədə təkmildir və onların sığorta sistemlərinin qanunvericilik bazasında əks olunan ən mühüm parametrlərin ölkəmizin sığorta sisteminin qanunvericilik bazasında əks olunması vacibdir. Bu, hər şeydən əvvəl qanunların sığorta olunanın, əhalinin sığorta maraqlarını müdafiə etməsini, sığortaçıların maraqlarının qorunmasını təmin etməli və sistemin fəaliyyətinin səmərəli nəticələrinin təmin olunmasını reallaşdırmalı və qaydalar daimi təkmilləşdirilməlidir.
6. Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən sığorta şirkətləri tərəfindən hesablanmış sığorta haqlarında həyat sığorta şirkətləri tərəfindən hesablanmış sığorta haqlarının payı 2011-ci ildəki 9,47%-dən 2013-cü il istisna olmaqla hər il artmış, 2017-ci ildə 37,89%-ə qalxmışdır. Həyat sığorta şirkətləri tərəfindən reallaşdırılan sığorta ödənişlərinin Azərbaycanın sığorta bazarında reallaşdırılan sığorta ödənişlərində payı 2011-2013-cü illərdə ləng artsa da, 2014-cü ildən başlayaraq bu pay əhəmiyyətli dərəcədə artaraq 2017-ci ildə 50,81%-ə yüksəlmişdir. Artıq sığorta bazarındakı bu vəziyyət dünya ölkələrinin orta göstəricilərinə yaxındır.
7. Həyat sığortasının səmərəliliyinin yüksəldilməsi və təkmilləşdirilməsinin mühüm istiqamətlərindən biri də həyat sığortası şirkətlərinin rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsidir. Həyat sığortası sahəsində səmərəliliyin yüksəldilməsi və fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi üçün rəqabətqabiliyyətliliyin təmin edilməsi vacibdir.
Həyat sığortasının səmərəliliyinin yüksəldilməsi və təkmilləşdirilməsinin mühüm istiqamətlərindən biri də bu fəaliyyət növü ilə məşğul olan şirkətlərin kapitallaşma səviyyəsinin yüksəldilməsi yolu ilə maliyyə bazarında fəaliyyətinin genişləndirilməsidir. Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən həyat sığorta şirkətlərinin nizamnamə kapitalı öz səviyyəsinə görə xarici ölkələrin analoji şirkətlərinin eyni göstəricisindən dəfələrlə geri qalır.
8. Həyat sığortasının daha sürətli inkişafını təmin etmək, bu sahədə daha qabaqcıl metodları tətbiq etmək və həyat sığortasının iqtisadiyyatda payının artırılması məqsədilə sınaqdan uğurla keçmiş və inkişaf etmiş dövlətlər tərəfindən tətbiq edilən zəngin təcrübənin Azərbaycanda tətbiqi imkanlarının təhlil edilməsi əhəmiyyətlidir. Azərbaycan iqtisadiyyatının özünəməxsusluğu nəzərə almaqla bu təcrübənin

tədqiq edilərək Azərbaycanda tətbiq edilə biləcək istiqamətlərinin seçilməsi gələcəkdə bu sektorun davamlı inkişafı üçün strategiyanın qurulmasında baza rolunda çıxış edə bilər. Dünya təcrübəsinin Azərbaycanda tətbiqi zamanı təhlil etdiyimiz dövlətlərdən fərqli olan bir sıra amillərin nəzərə alınması vacibdir.

9. Həyat sığortasının inkişafının əsas aspektlərindən biri də bu sahədə rəqabəti təmin edən azad bazarın yaradılmasıdır. Eyni zamanda onu da nəzərə almaq lazımdır ki, azad bazar yaradılmadan liberal idarəetmə sistemi səmərəli ola bilməz. Ona görə ki, ilk növbədə iqtisadi subyektlər üçün azad mühit yaradılmalıdır ki, onları da liberal idarəetmə imkanları yaradılsın. İqtisadiyyatın istənilən sektorunun inkişafının təmin edilməsi üçün bu sektora daxil olan iqtisadi subyektlər üzərində ilkin mərhələdə nəzarətin yumşaldılması vacibdir. Tam müstəqil idarəetmənin tətbiqi şirkətlərin gəlirləri artıqdan sonra onların haqsız rəqabət aparmasının qarşısını alacaqdır. Buna görə də sığorta sektoru üzərində dövlət nəzarətinin istiqamətlərinin müəyyən edilməsinə xidmət edən hüquqi sənədlərdə həyat sığortasının inkişaf mərhələlərinə uyğun olaraq nəzarət prosedurlarının dəyişdirilməsi istiqamətində islahatların həyata keçirilməsi vacibdir.

Dissertasiyanın əsas nəticələrini əks etdirən elmi əsərlər aşağıdakı nəşrlərdə dərc olunmuşdur:

1. “Современные тенденции на страховом рынке Азербайджана и их влияние на его экономическое развитие” // Журнал «Научное обозрение» №15-2016.
2. “Həyat sığortasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri” // Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Odlar Yurdu Universiteti, Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 94 illiyinə həsr olunmuş beynəlxalq elmi-praktiki konfrans. 10 may 2017-ci il, Bakı şəhəri.
3. “Həyat sığortasının dünya təcrübəsi” / Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu. Elmi əsərlər. №4-2017. Bakı şəhəri.
4. “Həyat sığortasının məzmunu, əhəmiyyəti və iqtisadiyyatdakı rolu” // Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi “Maliyyə və uçot” jurnalı, 2017/10, Bakı şəhəri.
5. “Həyat sığortasının dünya təcrübəsinin Azərbaycanda tətbiqi imkanları” // Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi “Maliyyə və uçot” jurnalı, 2017/11, Bakı şəhəri.
6. “Həyat sığortasının səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri” // Bakı

Biznes Universiteti. Audit jurnalı. Cild 18, №4, 2017. Bakı şəhəri.

7. “Текущее состояние страхования жизни в Азербайджане” / Интернаука. Сборник статей по материалам LXII Международной научно-практической конференции. Инновационные подходы в современной науке. №2(62). Москва, 2020 год.
8. “Həyat sığortası ölkənin sığorta bazarında fəaliyyətin əsas istiqaməti kimi” // Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Naxçıvan Dövlət Universiteti. Respublika elmi konfransın materialları. Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının davamlı inkişafında innovasiyaların rolu. 29 fevral 2020-ci il. Naxçıvan - 2020.

Dissertasiyanın müdafiəsi “04” may 2022-ci il tarixdə saat 14:00-da Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.10 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küç., 6

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin rəsmi internet saytında (www.unec.edu.az) yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat “04” aprel 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 16.03.2022.
Kağızın formatı: 60x84 ^{1/16}. Sifariş 06/04.
Həcmi 1 ç.v. (56230 işarə). Tiraj 100.

*“AA – Poliqraf” istehsalat-kommersiya birliyində
hazır diopozitivlərdən istifadə olunmaqla çap edilmişdir.
Əlaqə üçün: capevi@internet.ru / (+99455) 201-2809*